

ГРОМАДЯНСЬКЕ ТА ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ США

На сучасному етапі розвитку суспільства патріотичне виховання та формування громадянських поглядів і переконань молоді є надзвичайно важливим завданням у більшості демократичних країн світу. Громадянин формується під впливом багатьох чинників у процесі громадянської соціалізації, яка визначається як «складний багатогранний процес включення індивіда в громадянську практику, під час якого відбуваються засвоєння та привласнення ним громадянських норм і цінностей, притаманних даному суспільству, та здійснюється усвідомлене набуття індивідом такої інтегрованої якості особистості і базової цінності демократичного суспільства, як громадянськість. Результатом громадянської соціалізації є громадянська соціалізована особистість, здатна у процесі своєї інтеграції в суспільство до позитивної його перебудови» [1, с. 26]. Багато країн накопичили певний досвід громадянської соціалізації молоді. Використання цього досвіду в Україні — провідна умова підвищення рівня ефективності процесу громадянської соціалізації молоді в нашій країні.

Актуальність громадянської соціалізації зумовила виникнення значного інтересу з боку науковців до різних аспектів цього процесу. Проблематика громадянської соціалізації та патріотичного виховання досліджувалася не тільки українськими, а й зарубіжними вченими. Слід зазначити, що проблему громадянської освіти та виховання в теорії та практиці розвитку системи освіти США висвітлено в працях американських науковців Ч. Бюхмюллера, Ч. Квіглі, К. Кірбі, Т. Ліккона, Дж. Патрика та ін. Значний унесок у дослідження патріотичного виховання у США зробили У. Батистич, У. Беннет, М. Берковіц, У. Кілпатрик, Г. Кіршенбаум, А. Кох, Т. Ліккона, А. Локвуд, Л. Нуссі, А. Олденквіст, О. Оришкевич, К. Райан, Дж. Рест, М. Рокич, Д. Соломон, Е. Уїнн, М. Уотсон, У. Хьюїт, Е. Шапс та ін. Філософські засади зарубіжних теорій виховання патріотичних якостей особистості розкрито в роботах Б. Вульфсона, З. Малькової, В. Мітіної, К. Салімової, В. Пилиповського, К. Шварцман та ін. Проте педагогічні основи теорії та практики громадянського та патріотичного виховання в школах США поки що недостатньо висвітлені в роботах вітчизняних науковців, хоча окремі аспекти вивчення досвіду американської педагогіки та школи були репрезентовані в працях Я. Бельмаз, О. Войтенка, В. Жуковського, А. Ковтонюка, О. Кошолопа, М. Красовицького, І. Радіонової, О. Пометун та ін. Аналізу системи шкільної освіти США, розгляду проблем громадянського, патріотичного та військово-патріотичного виховання присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних учених: Є. Барилко, Т. Бондар, Н. Голубкової, Д. Грищук, І. Колодія, Ю. Красильника, Н. Лавриненко, Т. Ліхневської, Р. Макарова, В. Маслова, М. Нещадима, О. Поповича, О. Савельєвої, Г. Темка, М. Томчука, В. Шевченка, В. Ягупова, Р. Белаха, М. Уейкіна та ін. [1-12].

Мета статті — встановлення теоретичних основ взаємовпливу громадянської соціалізації та громадянського, патріотичного і військово-патріотичного виховання в системі шкільної освіти, ознайомлення з досвідом

громадянської соціалізації та громадянського виховання молоді в школах США.

Єдиного визначення сутності поняття громадянської соціалізації не існує. Найбільш уживане серед науковців є його тлумачення С. Сергейчиком, який визначає громадянську соціалізацію як «процес засвоєння кожним індивідом певної системи знань, норм, цінностей і традицій у трудовій, політичній і правовій сферах життєдіяльності, що дозволяють йому функціонувати як повноправний член суспільства» [2, с. 107-111].

Процес соціалізації молодого людини здійснюється під впливом чинників, які саме у молодому віці мають особливе значення. До чинників соціалізації належить уся оточуюча дійсність людини, але різні елементи цієї дійсності мають відмінний за інтенсивністю та характером дії вплив. Так, А. Мудрик об'єднав чинники соціалізації у чотири групи: *мегафактори* (мега — дуже великий, загальний) — космос, планета, світ, які тією чи іншою мірою через інші групи чинників пливають на соціалізацію всіх жителів Землі; *макрофактори* (макро — великий) — країна, етнос, суспільство, держава, які впливають на соціалізацію населення країни (це вплив опосередковано двома іншими групами чинників); *мезофактори* (мезо — середній, проміжний) — умови соціалізації великих груп людей, що виділяються: за місцевістю та типом поселення, в яких вони живуть (регіон, село, місто, селище); за приналежністю до аудиторії тих чи інших мереж масової комунікації (радіо, телебачення та ін.); за належністю до тієї чи іншої субкультури; *мікрофактори* — чинники, що безпосередньо впливають на конкретних людей, які з ними взаємодіють, — сім'я і домівка, сусідство, групи однолітків, виховні організації, різноманітні громадські, державні, релігійні, приватні та контрсоціальні організації, мікросоціум [3, с. 6-7]. За класифікацією А. Мудрика, до мезофакторів соціалізації належить і територіальна громада як соціальна група, об'єднана місцем проживання та здійсненням діяльності.

Первісне значення слова «громада» — це місце, визначене не певним кордоном, а особливостями життя, подібністю чогось. Бути у громаді або спільноті означає мати щось спільне з іншими людьми. Ця спільність може бути дуже загальною і стосуватися всіх аспектів життя або дуже специфічною [4, с. 93]. Як відзначає С. Пальчевський, регіон країни на основі природно-географічних, історико-культурних, соціально-економічних особливостей, які визрівали в його межах упродовж тривалого часу, створив певні основи для формування цілісної екопсихологічної системи кожного жителя [5, с. 112]. На нашу думку, важливим є твердження О. Батанова, який відзначає, що, незважаючи на наявність низки спільних характеристик, кожна територіальна громада «при ретельному розгляді виступає у вигляді специфічної системи, визначеної історичними, національно-культурними, соціально-економічними, демографічними та іншими особливостями, що й зумовлює територіальну диференціацію їх функцій» [6, с. 11]. Ми поділяємо думку А. Аніщенко, яка специфічною можливістю територіальної громади визначає «підвищення ефективності громадянського виховання через гармонізацію виховних впливів усіх соціальних інститутів: родини, освіти, культурно-дозвільних, громадських, державних, соціальних, органів місцевого самоврядування тощо» [7, с. 36]. З метою оптимізації процесу громадянської соціалізації та діяльності щодо громадянського, патріотичного та військово-патріотичного виховання в

системі шкільної освіти нашої держави доречним буде звернутися до досвіду США. Процес громадянської соціалізації, патріотичного виховання молоді, зокрема молоді Сполучених Штатів Америки, на думку Д. Грищука, має низку суперечностей між:

1) традиційними штучними методами та підходами в громадянському вихованні і сучасним прагненням молоді до самовизначення, розвитку самостійної думки та позиції з громадянських, правових та політичних питань;

2) зростаючою необхідністю здійснити процес громадянського становлення молоді та недостатньо розробленою теоретико-методологічною базою громадянського виховання, неготовністю системи освіти на «місцях» до побудови сучасного демократичного, науково обґрунтованого процесу громадянської соціалізації [8, с.175-176].

Розглядаючи сучасне суспільство США, Д. Грищук зазначив, що воно серйозно переймається проблемами залучення молодого покоління до суспільного життя, формуванням громадянської позиції щодо розвитку моральних цінностей та розглядає освіту для демократичного громадянства з метою підвищення усвідомлення громадянами їхніх прав та обов'язків у демократичному суспільстві. На його погляд, головними складовими процесу освіти визначено: знання про права людини, вміння критично мислити, аналізувати моральні цінності та ступінь сформованості навичок демократичної культури [9, с. 12-19].

У США громадянський складник уведено до шкільної освіти, як обов'язковий. У зв'язку з цим у сучасному освітньому законодавстві США та директивах щодо укладання шкільного навчального плану рекомендовано включати навчальні блоки, що стосуються проблем громадянства. Їх практична реалізація у шкільному навчально-виховному процесі передбачає формування в учнів соціального і морального способів мислення, а також громадянської компетентності, навичок ефективної діяльності на благо власної країни і всього людства. Головною метою такої освіти є формування в учнівської молоді громадянської свідомості на підставі глибокого розуміння соціальних процесів і міжнародних відносин; знання світової історії; усвідомлення загальнолюдських цінностей; обізнаності з різними культурами і ідеологіями; критичного сприйняття інформації.

Цим цілям підпорядковані й такі американські програми, як «Навчання демократії», «Голоси любові і братерства», «Навчання для взаєморозуміння», «Дослідження громадської думки», «Міжнародне громадянство», що найчастіше реалізуються педагогічною командою школи на міждисциплінарних або кросдисциплінарних засадах і з використанням навчально-виховного потенціалу низки предметів, передусім «Громадянознавства», «Релігієзнавства», «Історії» [10, с. 63-68].

Навчальний план містить такі теми: а) різноманітність і походження національної, регіональної, релігійної та етнічної ідентичності; б) юридичні та людські права і обов'язки, система правосуддя; в) центральна та місцева влада, виборча система; г) роль ЗМІ; ґ) світова спільнота, вирішення конфліктів; д) права і обов'язки споживачів, роботодавців та працівників.

Важливою рисою педагогічного процесу є практичний досвід, якого учні набувають шляхом інтерактивних проєктів, таких як виборчі кампанії у

шкільні органи влади, політичні дебати, судові процеси. Дуже поширеним є проект «Знайди своє місце у політичному житті свого міста». Так, О. Савельєва у статті «З досвіду США: використання інсценованих процесів і рольових ігор у громадянській освіті» наводить рекомендації Каліфорнійського центру з громадянської освіти щодо активної участі молоді у процесі громадянського навчання: «Участь молоді в управлінні класами та школами повинна бути невід'ємною частиною громадянської освіти протягом усього часу загальної освіти. Класи та школи мають розглядатися як лабораторії, в яких діти можуть оволодіти практичними навичками. Управляти — означає мати голос у питаннях пов'язаних зі шкільними правилами та дисциплінарними процедурами» [11, с. 69-73].

Американські дослідники переконані, що існує зв'язок між певними видами соціальної активності підлітків і молоді та їх ставленням до виконання громадянських обов'язків у дорослому житті. Учні старших класів, які брали участь в управлінні школою та проектах служіння громаді, у майбутньому стають активними громадянами держави, беруть активну участь у голосуванні та активніше залучаються до громадських організацій, ніж ті дорослі, які не цікавилися життям школи та були пасивними членами шкільної громади [12, с. 258-264].

Дослідження засвідчують, що участь у роботі соціальних об'єднань протягом підліткового та юнацького періодів впливає на ступінь виконання громадянських обов'язків у дорослому житті. Більше половини шкіл III ступеня беруть участь у проектах, основою яких є зазначена програма. Ці проекти підтримуються місцевою і федеральною владою та мають бюджетні інвестиції в мільйони доларів. У статті «Навчання через служіння спільноті» О. Савельєва підкреслює такі характеристики цієї програми:

- 1) інтеграція навчання зі суспільно корисною діяльністю;
- 2) відповідність діяльності до реальних потреб спільноти;
- 3) самостійність дітей в обговоренні проблем та ухваленні рішень;
- 4) співробітництво;
- 5) осмислення своїх дій.

Прикладом практичної дії цієї програми є проект збирання консервованих продуктів для бідних.

Важливий вплив на громадянське та патріотичне виховання справляє соціокультурне середовище держави. Слід зазначити, що участь у роботі різноманітних організацій у підлітковому віці та юності має найбільший вплив із двох причин. По-перше, на практичному рівні така участь дозволяє знайомити молодь із соціальними ролями та процесами (іншими словами, організаційною діяльністю), які є необхідними у майбутньому дорослому житті для виконання громадянських обов'язків. По-друге, на особистісному рівні ця участь сприяє формуванню громадянськості як складової особистісної ідентичності.

Організовані позакласні заходи в американських старших школах забезпечують практичне тренування участі в майбутньому громадському житті. Участь в учнівському самоврядуванні, видання шкільного щорічника, що є типовим явищем для американських шкіл, участь у проектах служіння

громаді та інше допомагають молоді усвідомити, що їхня індивідуальна та колективна діяльність справляє вплив на життєдіяльність школи та місцевої громади, а також зрозуміти перспективи розвитку суспільства.

Е. Еріксон зазначає, що ідеологічний аспект діяльності організацій є дуже важливим для формування громадянської позиції підлітків. Молоді надзвичайно необхідна допомога, аби розібратися з тими різноманітними процесами, які відбуваються в американському плюралістичному суспільстві. В учнів з'явилися питання до політичної системи, яка сприяла поширенню бідності та безпритульності, а також щодо можливостей надання знедоленим житла, роботи та поліпшення їх соціального забезпечення. Молодь почала звертати увагу на питання про те, хто несе відповідальність за існуючі соціальні проблеми та величезну нерівність доходів громадян.

Слід також підкреслити важливе місце релігійного компонента в освітньому процесі всіх рівнів у США. Незважаючи на певні спроби секуляризації освіти в Америці, частка так званої «громадянської релігії» у школі все одно залишається значною. Відомий культуролог Р. Беллах оцінив цей феномен як «віру в Бога, котрий є захисником обраного народу, яким історично вважають себе громадяни США» почуття обраності та месіанства прищеплюються тут ще змалку в процесі патріотичного виховання в родині та закладах дошкільної освіти [13, с. 1-2].

Потрібно звернути увагу на ефективно діючу в США систему воєнно-патріотичного виховання молоді. Виховання патріотизму починається з дитячих років. Цьому сприяють громадські та, зокрема, ветеранські організації. Особливо можна виділити скаутський рух, що охоплює 4,1 млн. бойскаутів та 2,6 млн. герлскаутів. Основними напрямками цього руху є ознайомлення дітей із воєнною літературою, музеями, меморіальними комплексами, туризм, проведення воєнних ігор, заняття з військовою технікою, фізичні вправи. Про воєнно-патріотичне виховання молоді піклується держава. Так, велика кількість американських шкіл відкривають юнацькі курси з підготовки офіцерів запасу (*Junior Reserve Officers Training Course — JROTC*). Курси *JROTC* — це спеціальні кадетські класи при школах, створені командуванням видів збройних сил США з дозволу міністерства освіти. Основними напрямками програми *JROTC* є розвиток поняття «громадянин», якостей лідера, навичок спілкування, відмова від наркотиків, формування поваги до воєнної служби, фізичний розвиток. Програма *JROTC* діє в усіх штатах. але останнім часом в Америці відмічається зниження кількості бажаючих вступити в лави збройних сил [14, с. 1-5].

Отже, дослідження вітчизняних та іноземних, зокрема американських науковців засвідчують, що важливим напрямом громадянської соціалізації та патріотичного виховання є участь старшокласників у проектах добровільного служіння громаді та суспільству. Участь підлітків і молоді в різноманітних шкільних і позашкільних заходах та громадських організаціях допомагають їм відкрити свій потенціал, визначити власні обов'язки та усвідомити відповідальність перед громадою і суспільством.

Подальших досліджень потребує визначення можливостей використання досвіду США (зокрема, програми *JROTC*) у педагогічному процесі громадянського, та патріотичного виховання молоді.

Список використаної літератури

1. *Самохіна Н. М.* Громадянська соціалізація майбутніх учителів засобами мистецтвознавчого краєзнавства: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / *Н. М. Самохіна.* — Луганськ, 2005. — 264 с.
2. *Сергейчик С. И.* Факторы гражданской социализации учащейся молодежи / *С. И. Сергейчик* // Социолог. исслед. — 2002. — № 5. — С. 107-111.
3. *Мудрик А. В.* Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов / [*А. В. Мудрик*; под ред. *В. А. Сластенина*]. — М.: Академия, 1999. — 184 с.
4. *Безпалько О. В.* Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 / *О. В. Безпалько.* — Луганськ, 2006. — 537 с.
5. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка: навч. посіб. / *С. С. Пальчевський.* — К.: Кондор, 2005. — 560 с.
6. *Батанов О. В.* Функції територіальних громад як суб'єктів місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / *О. В. Батанов*; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2000. — 21 с.
7. *Аніщенко А.* Соціалізація юнацтва в умовах територіальної громади як складова громадянського виховання / *А. Аніщенко* // Соціальна педагогіка: теорія та практика. — 2007. — № 2. — С. 30-36.
8. *Гришук Д. Г.* Досвід громадянської соціалізації молоді в школах США як важливий чинник міжкультурного діалогу в сучасному українському освітньому просторі / *Д. Г. Гришук* // Вісн. ЛНУ ім. Тараса Шевченка. — 2011. — № 13 (224). — Ч. 1. — С. 175-179.
9. *Лавриченко Н. М.* Світоглядні основи моделювання громадянської освіти у шкільництві США / *Н. М. Лавриченко* // Порівняльно-педагогічні студії. — 2011. — № 1 (17). — С. 12-19.
10. *Савельева О. Е.* Из передового опыта США: «Обучение через служение обществу» / *О. Е. Савельева* // Инновационные направления в образовании. — Екатеринбург, 2009. — Ч. 1. — С. 63-68.
11. *Голубкова Н. Л.* Роль молодіжних організацій та рухів у становленні активної громадянської позиції американських школярів / *Н. Л. Голубкова* // Педагогічні науки: вісн. Житомир. держ. ун-ту. — 2008. — Вип. 42. — С. 69-73.
12. *Erikson E. H.* Identity, Youth and Crisis / *E. H. Erikson.* — N. Y.: Norton, 1968. — 349 p.
13. *Bellah Robert N.* Civil Religion in America / *N. Bellah Robert* // Journal of the American Academy of Arts and Sciences: Religion in America. — 1967. — Vol. 96, № 1. — P. 1-2.
14. *Сумбаев С. В.* Гражданин — сила государства / *С. В. Сумбаев* // Красная звезда. — 2004. — 27 февр.